

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

7 ЖИЛД, 2 СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 7, НОМЕР 2

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

VOLUME 7, ISSUE 2

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

№2 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2024-2>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Сабирова Умида Фархадовна
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD:

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмурад Мансур Бобомурадovich
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Шайылдаева Асель Кокоевна
кандидат социологических наук (Кыргызстан)

Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)
Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдугани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджаньян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)
Абдулазизов Абдулвохид Хабибуллоевич
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

www.tadqiqot.uz решают задачи, предусмотренные Стратегией Узбекистана 2030, направленные на развитие науки за счет внедрения достижений научных исследований ученых и служащих их признанию в международном научном сообществе. Так, каждой статье, опубликованной в журнале, присваивается номер DOI (Crossref). Журналы включены в международные индексные базы данных.

1. Гонашвили А.С. К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРАЗИЙСКОГО НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА: ОПЫТ УНИВЕРСИТЕТА ПРИ МПА ЕврАзЭС.....	5
2. Sodiqova Shohida Marxaboevna ZAMONAVIY IJTIMOIY HIMOYA TIZIMINING UMUMBASHARIY TAMOYILLARI, SHAKLLARI VA SUBYEKTLARI.....	15
3. Farfiyev Baxramdjan Atxamdjanovich DIN SOTSILOGIYASI FANINING METODOLOGIK MASALALARI XUSUSIDAGI AYRIM MULOHAZALAR.....	25
4. Abduraxmonova Manzura MAKTABLARDA IJTIMOIY ISH FAOLIYATINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.....	34
5. Sodiqova Shohida Marxaboevna, Tagieva Gulsum Gafurovna “IJTIMOIY TA’MINOT” TUSHUNCHASINING MAZMUN VA MOHIYATI.....	40
6. Kayumov Kaxramon O‘Z KASBIGA SADOQAT SOTSIAL FENOMEN SIFATIDA.....	46
7. Mo‘minov Zokirjon TASHQI MIGRATSIYA JARAYONLARINING EVOLYUSION TENDENSIYALARI.....	52
8. Ахмедова Раъно ИНТЕРНЕТ КАК ПРОСТРАНСТВО МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	59
9. Masharipov Baxtiyar SIFATIY SOTSILOGIK TADQIQOTLARDA “SHAHAR” IJTIMOIY INFRATUZILMA MAKONINING OILAVIY MUNOSABATLARDAGI TADQIQI.....	68
10. Рашидова Шахноза МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ.....	77
11. То‘рахо‘jaeva Ra’no DAVLAT FUQAROLIK XIZMATINING SOTSILOGIK TAHLILI.....	84
12. Zaretdinova Nesibeli QORAQALPOG’ISTONDAGI IJTIMOIY-DEMOGRAFIK HOLATNI O‘RGANISH DOLZARBLIGI.....	91

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Sodiqova Shohida Marxaboevna,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi professori,

sotsiologiya fanlari doktori,

e-mail: sodiqova_s@gmail.com

ZAMONAVIY IJTIMOY HIMOYA TIZIMINING UMUMBASHARIY TAMOYILLARI, SHAKLLARI VA SUBYEKTLARI

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.15868165>

ANNOTATSIYA

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar dinamikasiga mos ravishda aholini ijtimoiy himoyalash, samarali ijtimoiy siyosat yuritishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu boradagi chora-tadbirlarni hayotga tatbiq etishda, avvalo, ma'naviy, axloqiy qadriyatlarimiz, tarixiy an'analarimiz, milliy ruhiyatimizga mos yo'ldan borilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jahon tajribasiga, rivojlangan mamlakatlar erishgan yutuqlarni o'zlashtirishga urg'u berilayotir. Maqolada ijtimoiy himoya tizimini sotsiologik o'rganishda asos bo'lib xizmat qiluvchi nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Bunda mumtoz sotsiologiya vakillarining ijtimoiy stratifikatsiya, ijtimoiy himoya, ijtimoiy nochorlik, kambag'allik, ijtimoiy tahlikalar kabi tushunchalar sotsiologik tadqiqotlarda alohida ahamiyatli ilmiy kategoriyalar sifatida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: metodologiya, nazariya, empirika, himoya, muhtojlik, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy nochorlik, kambag'allik, ijtimoiy himoya, sotsiologik protsedura, ijtimoiy tahlika, ijtimoiy tahdid.

Содикова Шохид Мархабоевна,

профессор Международной исламской академии Узбекистана,

доктор социологических наук,

e-mail: sodiqova_s@gmail.com

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ, ФОРМЫ И СУБЪЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

АННОТАЦИЯ

В соответствии с динамикой социально-экономических реформ, реализуемых в нашей стране, особое внимание уделяется социальной защите населения и эффективной социальной политике. При реализации мер в этом плане, прежде всего, если мы идем по пути, совместимому с нашими духовно-нравственными ценностями, историческими традициями и национальным духом, то, с другой стороны, упор делается на мировоззрение, дается опыт и освоение достижений развитых стран. В статье анализируются теоретические подходы, положенные в основу социологического исследования системы социальной защиты. При этом такие понятия, как социальное расслоение, социальная защита, социальная беспомощность, бедность и социальные угрозы представителей классической социологии были проанализированы как особо важные научные категории в социологических исследованиях.

Ключевые слова: методология, теория, эмпирика, защита, потребность, социальная политика, социальная беспомощность, бедность, социальная защита, социологическая процедура, социальная опасность, социальная угроза.

Sodiqova Shokhida,

Professor of the International Islamic Academy of Uzbekistan,

Doctor of Sociological Sciences,

e-mail: sodiqova_s@gmail.com

GENERAL PRINCIPLES, FORMS AND SUBJECTS OF THE MODERN SOCIAL PROTECTION SYSTEM

ABSTRACT

In accordance with the dynamics of socio-economic reforms being implemented in our country, special attention is paid to social protection of the population and effective social policy. When implementing measures in this regard, first of all, if we follow a path compatible with our spiritual and moral values, historical traditions and national spirit, then, on the other hand, the emphasis is on worldview. experience and mastery of the achievements of developed countries is given. The article analyzes the theoretical approaches underlying the sociological study of the social protection system. At the same time, representatives of classical sociology as particularly important scientific categories in sociological research analyzed such concepts as social stratification, social protection, social helplessness, poverty, and social threats.

Keywords: methodology, theory, empiricism, protection, need, social policy, social helplessness, poverty, social protection, sociological procedure, social threat, social threat.

KIRISH

So‘nggi yillarda aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish, ijtimoiy himoya sohasiga O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjetidan ajratiladigan mablag‘lar miqdorini oshirish va qo‘shimcha resurslarni jalb qilish, ijtimoiy himoya dasturlari qamrovini kengaytirish va oilalarni og‘ir hayotiy holatlardan olib chiqishga qaratilgan qo‘shimcha mexanizmlarni joriy etish yo‘nalishlarida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy himoyaning turlari va shakllari borasida ilm-fanda turli-tuman fikrlar mavjud. Xalqaro mehnat tashkilotining ta‘rifida ushbu tizim nafaqat ijtimoiy tahlikalardan kishilarni himoyalash, balki sog‘liqni saqlash, ta‘lim olish, maishiy darajadagi muammolar yechimini topishda ko‘maklashishni ham nazarda tutadi. Boshqa ta‘riflarda esa ijtimoiy himoya davlatning har bir shaxs rivojlanishini ta‘minlashga yo‘naltirilgan faoliyati va aholining kam ta‘minlangan qatlamlarini himoyalash sifatida tavsiflanadi. Bunda ijtimoiy himoya jamiyatda o‘rnatilgan ijtimoiy tartibot sifatida qabul qilinib, kishilar jamiyatda o‘z o‘rni (maqomi)ni shakllantirishi va mustahkamlanishidan manfaatdorlikni ifodalaydi.

METODOLOGIYA

Ayrim mualliflar ijtimoiy himoyaning tashkiliy komponentlari sifatida ijtimoiy sug‘urtalash, ijtimoiy yordam, ijtimoiy xizmat, deb ko‘rsatsalar (A.Yakovleva, V.Yuodeshko) [1, – B.9], boshqa mualliflar ijtimoiy sug‘urta va ijtimoiy ta‘minotni nazarda tutadilar (M.Stepanova, L.Laskina, A.Yakovleva, G.Suleymanova) [2, – B.116-120]. Bunda ijtimoiy himoya jamiyatning har bir a‘zosining hayotiy muhim ijtimoiy huquqlarini himoyalovchi iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy kafolatlarning sohalararo aloqadorlikdagi yaxlit tizimi sifatida tavsiflanadi. Uning maqsadi esa barchaga teng ijtimoiy imtiyozlarni kafolatlashdan iborat. Ijtimoiy himoya chora-tadbirlari davlat ijtimoiy siyosati komponenti sifatida: a) tibbiy-ijtimoiy xizmat, ijtimoiy kafolatlar, ijtimoiy sug‘urtalanishda teng imkoniyatlar; b) ijtimoiy himoya chora-tadbirlarining uzluksizligi, fuqarolarning individual ehtiyojlariga yo‘naltirilganligi, ijtimoiy adaptatsiyaning ustuvor yo‘nalishi sifatida olinadi [3]. Biz 200 dan ortiq maxsus ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy himoyaning tashkiliy komponentlari haqida fikrlarni kontent-tahlil qilish davomida ijtimoiy himoyaning tashkiliy-tuzilmasini quyidagi mezonlar asosida turkumlab oldik, bular:

1) Qamrov ko‘lami bo‘yicha – a) yalpi (aholining barcha qatlamlarini istisnosiz qamrab oluvchi); b) maxsus yoki differensiallashgan (kategorial) – aholining alohida qatlamlariga yo‘naltirilgan; v) favqulodda holatlarda (maxsus normativ aktlarga o‘rnatilgan holatdan kelib chiqib, baxtsiz hodisalar, tabiiy-texnologiya ofatlar) himoyalash.

2) Funktsional vazifalari bo‘yicha – a) kompensatsiyalovchi – aholining turli qatlamlariga mansub shaxslar uchun teng imkoniyatlarni yaratishdan iborat (nogironlar, yetimlar); b) stimullovchi – kishilarni ijtimoiy foydali faoliyatga undashni maqsad qilib oladi.

3) Oraliq bo‘g‘inning mavjudligi bo‘yicha: a) bevosita (pensiya, ko‘mak pullari, ijtimoiy xizmat ko‘rsatish va h.k.); b) bilvosita (masalan, imtiyozlarni taqdim etish).

4) Fuqarolarning ishtiroki darajasiga ko‘ra: a) faol (bandlik xizmati orqali ishga joylashish, jamoatchilik ishlarida qatnashish, jamg‘arilib boruvchi pensiya to‘lovlarini amalga oshirish, ijtimoiy sug‘urtaning qo‘shimcha shakllaridan foydalanish); b) passiv (pensiya, ko‘mak pullari, ijtimoiy xizmatlarning passiv foydalanuvchisi).

5) Ijtimoiy himoya obyektini bilan o‘zaro ta‘sir vositalariga ko‘ra: a) individual – (social casework) markaziy konsepsiyasiga binoan inson muammolari yechimining eng samarali strategiyasi individning irodaviy xususiyatlarini mustahkamlash va qo‘llab-quvvatlashdan iborat; b) guruhli – kishiga uning jismoniy va ma‘naviy kuchini rivojlantirish maqsadida guruhli tajribani uzatish orqali yordam berish, guruhli faoliyatni tashkil qilish va guruh a‘zolarining ijtimoiy faolligini oshirish yoki intensiv muloqotda individual tajriba hamda o‘z-o‘zini anglash ko‘lamini kengaytirish; v) jamoaviy – turli jamoatchilik tashkilotlari va guruhlari hamda mahalliy, mintaqaviy yoki umumdavlat darajadagi tashkilotlar vakillari bilan o‘zaro munosabatiga asoslanadi.

6) Ijtimoiy himoya shakllari bo‘yicha: a) ijtimoiy ta‘minot (davlat ta‘minoti); b) ijtimoiy sug‘urta; v) ijtimoiy yordam; g) ijtimoiy xizmat shaklidan iborat ekanligi va ushbu shakllar muayyan davlatning ijtimoiy himoya tizimida farqlanishi.

7) Ijtimoiy himoya subyekti-obyektini o‘rtasida munosabatlarning reglamentlari: a) shartnoma asosida (pullik yordam va xizmat turlari); b) normativ aktlar asosida shartnomasiz – bepul va imtiyozli ta‘minot hamda xizmatlar.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy himoya tizimlar nazariyasida dinamik va strukturali-funksional modelni hosil qiladi [4, – B.116]. Ijtimoiy himoyaning dinamikligi uning zamon (vaqt) davomida xatti-harakatini anglatadi, strukturali-funksionalligi ijtimoiy himoyaning funksionalligi, harakati, holati va tarkibning o‘zgarib borishini nazarda tutadi. Ushbu modelga muvofiq, ijtimoiy himoya tizimining ichki elementlari va uning davlat ijtimoiy siyosatining komponenti sifatida o‘zaro munosabatlar yig‘indisi shakllanadi.

Ijtimoiy himoya – davlat fuqarolarning konstitutsion huquqlari va “minimal kafolatlar” (davlatning minimal ijtimoiy standartlariga kiruvchi mehnatga haq to‘lash, pensiya ta‘minoti, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat va sport, ijtimoiy xizmat, maishiy-turar joy xizmati)ni ta‘minlash bo‘yicha yuritiladigan siyosati bo‘lib, unda aholining ayrim toifalari (yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, kam ta‘minlangan oilalar) ijtimoiy to‘lovlar va ijtimoiy xizmat birligi asosida qo‘llab-quvvatlanadi. “Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug‘ati”da ijtimoiy himoya jamiyatda qaror topgan va mamlakat aholisining ijtimoiy hamda moddiy muhofaza qilinishini ta‘minlaydigan huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy chora-tadbirlar majmui”, – deb izohlangan [5, – B.95]. Bunda ijtimoiy yordam – manzilli xususiyat kasb etib, unga da‘vogarlik qilayotgan shaxslarda muhtojlik darajasi oldindan tekshirib ko‘riladi. Mazkur jarayonda kishining yashash uchun zaruriy daromad manbayiga ega emasligi yoki oylik maoshi “yashash minimum”idan past ekanligi asosiy mezon sanaladi. Ijtimoiy yordam pullik yoki moddiy (natura – oziq-ovqat, dori-darmon va h.k.) bo‘ladi. Ijtimoiy yordam moddiy jihatdan qiynalgan fuqarolar va oilalarni davlat yoki jamiyat mablag‘lari hisobidan moddiy-ijtimoiy himoyalash shakli hisoblanadi. Ijtimoiy yordamning tashkiliy asosi davlatning ijtimoiy dasturlari sanaladi. Ushbu dasturlarda aholiga ko‘rsatiladigan majburiy yordam turlariga ijtimoiy tahlikalarning oqibatlarini bartaraf qilish yoki salbiy ta‘sirini susaytirishga yo‘naltirilgan moddiy yordam turi kiradi. Ijtimoiy yordam dasturlari murakkab vaziyatga tushib qolgan kishilarga yo‘naltiriladi. Bulardan kam ta‘minlanganlik, kambag‘allik va bolali oilalarga

ko'mak pullarini ajratish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy yordamning qo'shimcha turlari jamoatchilik tashkilotlari va xayriya jamg'armalari, ixtiyoriy shaxslar faoliyati orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy yordamning asosiy yo'nalishlaridan biri kam ta'minlangan aholi qatlamlarini qo'llab-quvvatlash dasturlari bo'lib, ular davlat mablag'lari evaziga moliyalanadi. Shuningdek, kam ta'minlangan aholi qatlamlariga turar-joy subsidiyalari ajratiladi.

Ijtimoiy yordamning faol yoki sust shakllari tafovutlanadi. Faol ijtimoiy **himoya differensial-preventiv xususiyat kasb etadi. Aholini muhtojlikka tushiruvchi** ijtimoiy tahlikalarning oldini olish va ularning salbiy oqibatlaridan himoyalashga qaratiladi. Bu esa mehnatga yaroqli aholiga qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish, yangi kasb-hunarga o'qitish, doimiy daromad manbayiga ega bo'lish uchun shart-sharoit yaratish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash kabilarni tashkil qiladi. Ijtimoiy yordam muddatli xususiyat kasb etib, uning bosh maqsadi uzoq muddatli moddiy ta'minot emas, muayyan davrda moddiy ta'minlab turish evaziga kishining muhtojlik (kambag'allik)dan chiqib, mustaqil daromad topish imkoniyatini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Sust chora-tadbirlarga ijtimoiy o'z qatlamlarning turmush darajasini qo'llab-quvvatlash maqsadida ishsizlikdan, kam ta'minlanganlik, bolalar parvarishi uchun posobiyalarni to'lab berish, uy-joysiz qatlamlarni moddiy qo'llab-quvvatlash kiradi. Biz ijtimoiy yordam turining faol shaklini tadqiqot ishi doirasida obyekt sifatida olishni o'rinli, deb hisoblaymiz. Bunda differensiallashgan-preventiv ijtimoiy himoya yuritilib, asosiy maqsad muhtoj shaxslarni passiv qo'llab-quvvatlash (ya'ni ko'mak pullari ajratish) va faol yordam (kishining muhtojlikdan chiqib olishida stimullovchi choralar, yangi ish o'rinlari, kasbga qayta o'qitish, subsidiyalar kabi imtiyozlarni yaratish) ko'rsatiladi.

Ijtimoiy ta'minot – davlat tomonidan qonunchilikda o'rnatilgan tartibda yuridik faktlar asosida muayyan kishilarga ko'rsatiladigan tashkillangan yordam turi. Uning ommalashgan shakli bu – pensiya ta'minoti bo'lib, keksalik, nogironlik, yetimlik, kam ta'minlanganlik, ishsizlikdan himoyalash shakli moliyaviy to'lovlar sanaladi. "Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug'ati"da bu to'lovlar ijtimoiy nafaqa, deb tavsiflanadi. U mehnat faoliyati bilan shug'ullanmaganligi tufayli, davlat ijtimoiy sug'urtasi bilan sug'urtalanmagan va tegishli mehnat stajiga ega bo'lmagan fuqarolarga davlat tomonidan beriladigan budjet hisobidan amalga oshiriladigan to'lov turi hisoblanadi. Ijtimoiy ta'minot Mehribonlik uylari, Muruvvat uylari, maxsus maktab-internatlar, Saxovat uylari kabi institutsionallashtirilgan muassasalarda yoki mehnat layoqatiga ega bo'lmagan nogironligi bo'lgan shaxslarga pul to'lovlari yoki dori-darmon va protezlash uskunalari bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Bunday shaxslar o'zini-o'zi mustaqil moddiy ta'minlash imkoniyati cheklanganligi bois davlatning uzoq muddatli moliyaviy ta'minotida qoladi. Uzoq muddat davomida ta'minlab turish ijtimoiy ta'minot sohasini iqtisodiyotning tarmog'iga aylantirdi. Maxsus adabiyotlar va turli ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy yordam hamda ijtimoiy ta'minot tushunchasining chalkash tavsiflarini ko'ramiz. Biz bu boradagi fikrlarni umumlashtirish asosida ushbu ikki tushuncha o'rtasidagi tafovutni quyidagicha izohlaymiz: "Ijtimoiy ta'minot" davlat tomonidan kishilarni uzoq muddatli yoki doimiy moliyaviy ta'minotini nazarda tutsa (shu sababli ayrim manbalar "davlat ta'minoti" tushunchasi ishlatiladi), ijtimoiy yordam murakkab hayotiy vaziyatga tushib qolgan aholi qatlamlarida muhtojlikning real mezonlari asosida o'rnatish muddatli to'lovlar bilan manzilli qo'llab-quvvatlash va ularning muhtojlik (kambag'allik)dan chiqib ketishiga zaruriy shart-sharoitlar, imtiyozlarni yaratib berishga yo'naltiriladi.

Ijtimoiy sug'urtalash – ijtimoiy tahlikalarni boshqarishni ta'minlashga yo'naltirilgan iqtisodiy munosabat shakli sanaladi. Ijtimoiy sug'urtaning majburiy va ixtiyoriy shakllari farqlanadi. Majburiy ijtimoiy sug'urta iqtisodiy faol aholi qatlamini keksalikda, farzand tug'ilishi, ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar, yoki kasb kasalligi bois mehnat qobiliyatining butkul yoki qisman yo'qotilishida, boquvchisi yo'qotilganda, ishsizlikdan himoyalashda davlatning budjetdan tashqari (pensiya) jamg'armasidan to'lab beriladi. Bular ishsizlik posobiyalari, kasallik varaqalarini to'lab berish, pensiya to'lovlari bo'lib, ular kishining shaxsiy mehnati evaziga to'plangan pensiya jamg'armalari yoki vzoslar hisobidan qoplanganligi bois xayriya yoki g'amxo'rlik shakli hisoblanmaydi. U kishining ixtiyoriy tanlovi asosida hayotini, tibbiy xizmatlarni sug'urtalash nodavlat sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urtalanuvchi shaxsning vzos to'lovlari amalga oshirib borish sharti evaziga kafolatlanadi. "Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug'ati"da

ijtimoiy sug'urta xodimlar qariganda, mehnat qobiliyatini qisman yoki to'liq yo'qotganida, boquvchisidan mahrum bo'lganida, shuningdek, ularning yo'qotilgan ish haqlarini qoplash hamda sog'liqlarini muhofaza qilish maqsadlarida moddiy ta'minot olishlari uchun maxsus yordam ko'rsatish tizimi sifatida tavsiflanadi. Ijtimoiy sug'urtalash tizimi Yevropa ittifoqi davlatlarida rivojlangan bo'lib, kishining Yevropaning qaysi davlatida ishlashidan qat'i nazar ish beruvchilar tomonidan bepul tibbiy yordam olish, kompensatsiya va posobiya, pensiya to'lovlari paketi kafolatlandi. Ushbu ta'riflardan ko'rib turganimizdek, ijtimoiy sug'urta ijtimoiy ta'minot kabi aksar holatda iqtisodiy munosabat shakli sifatida olinadi. Uning ijtimoiy yordamdan farqlanuvchi jihati ham shunda bo'lib, ijtimoiy sug'urta aholining mehnat qobiliyatiga ega bo'lgan iqtisodiy faol qismiga nisbatan qo'llaniladi. Ijtimoiy sug'urta nuqtali (bir martalik) pulli to'lov shaklida amalga oshiriladi. Ijtimoiy tahlikalarning oqibatlarini bartaraf etishda ijtimoiy sug'urtalashning ahamiyati katta. Ijtimoiy sug'urtalash tizimi mehnat qobiliyatining vaqtinchalik yo'qotilishi, ishlab chiqarish shikastlanishlari va baxtsiz hodisalar, kasb kasalliklaridan sug'urtalanadi. Bunda sug'urtalangan ishchi-xodimlarning standartlashtirilgan guruhi mehnatga qobilyatsizlik kunlari, mehnat qobiliyatining yo'qotilganlik darajasi, mehnat qobiliyatini yo'qotgan va nogiron bo'lib qolgan shaxslarning o'rtacha yoshi hisob-kitob qilinadi.

Ijtimoiy xizmat – bu professional kasbiy intizomga asoslangan faoliyat turi bo'lib, uning asosiy maqsadi muhtoj (murakkab hayotiy vaziyatdagi) kishilarga professional ko'maklashish orqali jamiyat farovonligini yaxshilashga qaratilgan. Ijtimoiy xizmatning obyekt i jtimoiy risk holatidagi oilalar bo'lib, ularning u yoki bu subyektiv-obyektiv sabablar bois ijtimoiy faoliyati murakkablashgan bo'ladi. Ijtimoiy xizmat xodimlari insonlarni qo'llab-quvvatlash, ularga kompleks yordam berish uchun sog'liqni saqlash, ta'lim xizmatlarini jalb etish maqsadida ular bilan hamkorlik qiladi va buni qonuniy amalga oshiradi. Ijtimoiy xizmat ko'rsatish obyekt i, ota-ona qaromog'isiz qolgan bolalar, kam ta'minlangan va ko'p farzandli oilalar, tarkibida nogironligi yoki mehnatga layoqatsiz uzoq muddatli kasal a'zosi bo'lgan oilalar, tabiiy-texnogen ofatlardan aziyat chekkanlar, ishsiz fuqarolar, murakkab vaziyatdagi kekxa kishilar. Bu sohalararo yordam ko'rsatishning professional zamonaviy usuli bo'lib, tibbiy-reabilitatsion, huquqiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy-huquqiy masalalarda alohida ehtiyojga ega bo'lgan kishilarni qo'llab-quvvatlash hamda yordam ko'rsatish bo'yicha kompleks ish olib borishdir.

Ijtimoiy himoyaning qayd etilgan tashkiliy shakllari yordamni tashkil etish va amalga oshiruvchi subyektlar, yordamning aholining muayyan qatlamiga yo'naltirilganligi, yordam ko'rsatishning maqsad-vazifalari va moliyalash manbalari bilan farqlanadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ijtimoiy himoyaning shakllari borasida o'rganilgan fikrlar va yondashuvlar bizga uning ijtimoiy ta'minot hamda ijtimoiy sug'urta shakli, asosan, iqtisodiyot fanlari doirasida o'rganiluvchi va iqtisodiy-moliyaviy ahamiyati yuqori bo'lgan shakli sifatida talqinlaymiz. Ijtimoiy yordam va ijtimoiy xizmat birligida amalga oshiriluvchi ijtimoiy himoya chora-tadbirlarini ilmiy tadqiqot ishimizning nazariy-empirik asosida yotuvchi kategoriyalar sifatida olamiz. Ijtimoiy himoyaning barcha turdagi shakllari va yo'nalishlari aholining instisnosiz barcha qatlamlari uchun birdek daxldor bo'lgan quyidagi minimal kafolatlarini ta'minlaydi, bular quyidagilardan iborat:

a) "optimal yashash minimumi" – ishsizlikdan himoyalash, imkon qadar bandlikni ta'minlash, mehnatga haq to'lashda adolatli minimal darajani o'rnatish, mazmunli hordiq uchun real imkoniyatlarni taqdim etishga yo'naltirilgan;

b) yosh, nogironlik, kambag'allik va boshqa turdagi hayotiy muhim ko'rsatkichlar asosida qat'iy reglamentlashgan sifatli hamda qamrovli ijtimoiy ta'minotni taqdim etish;

v) ijtimoiy boshpana huquqi asosida ijtimoiy normalariga munosib turar-joyga da'vogarlik huquqi;

g) bepul va sifatli tibbiy xizmat (tibbiy xizmatlar nomenklaturasida ko'rsatilgan imtiyozli turlaridan foydalanishda);

d) bepul va sifatli ta'lim olish;

ye) iste'molchi sifatida sifatsiz va kontrafakt mahsulotlar ishlab chiqaruvchilardan himoyalash.

Bunda ijtimoiy himoya subyektlari (davlat boshqaruv organlari, davlat, nodavlat va biznes tuzilmalari, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari) tomonidan mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy zahiralari oqilona taqsimlanadi va aholining turmush sifati oshirib boriladi. Ijtimoiy himoya tizimini boshqarish davlat, jamoatchilik va mahalliy boshqaruv tizimlarida iyerarxik va geterarxik tamoyil asosida tizimosti tuzilma sifatida quriladi [6, – B.9]. Sotsiologiya fanlari doktori T.Matibayev: “Ijtimoiy himoyalash tizimini boshqarishda infrastruktura yo‘nalishlari, xususan, maishiy-kommunal xo‘jalik, sog‘liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport, ta‘lim va madaniyat, maishiy xizmat... Savdo, passajir transporti, aloqa, tabiatni muhofaza etish muassasalari faoliyatida hamkorlik tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi [7, – B.172]. Zero, aholini ijtimoiy muhofazalash subyektlarining o‘zaro aloqalari va munosabatlarining shunday murakkab tizimidirki, ularning yalpsi davlatning o‘z fuqarolariga nisbatan olib boradigan aniq harakatlarida namoyon bo‘ladi. Bu ma‘noda, davlatning unikalligi shundaki, u jamiyatda barqarorlik, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta‘minlash, aholining turli qatlamlari o‘rtasida tengsizlikni bartaraf qilishda keng qamrovli siyosiy va huquqiy vakolatlariga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida “Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat va mansabdor shaxslar jamiyat hamda fuqarolar oldida mas‘uldirlar” [8], – deb o‘rnatilgan. Davlat boshqaruvi ijtimoiy himoyaning yaxlit, muvozanatlashgan tizimi sifatida aholining birlamchi ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltiradi, taqdim etilayotgan xizmatlar sifatini oshiradi va ko‘lamini kengaytiradi. Davlat ijtimoiy himoya tizimini boshqarishda subyektlar va obyektarning rejali tashkillangan, tizimli o‘zaro munosabatlarini tartiblaydi, tizimni moliyalash ishlarini nazorat qiladi. Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, zamonaviy jamiyatlarda davlat ijtimoiy siyosatning bosh subyekti sanalsa-da, davlat bu borada yagona subyekt emas [9]. Xususan, postmodern tanqidchilik doirasida fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy siyosat subyekti sifatida sotsiologik tavsiflandi. Bunda “uchinchi sektor” modeli yangi, ijtimoiy progressiv g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etishda multihamkorlikni nazarda tutadi. O‘zini-o‘zi boshqarish organlari, NNTlar aholi uchun ijtimoiy xizmatlarni yetkazib beruvchi ijtimoiy provayderlardan biri sifatida ta‘riflanadi. Ijtimoiy himoya tizimi, asoson, davlat budjeti hisobidan moliyalanadi. Aholining ijtimoiy-moddiy ahvolini yaxshilash vazifalarini hal qilishda davlat manbalari bilan bir qatorda mehnat jamoalari, jamoat va xayriya tashkilotlarining mablag‘larini yanada keng jalb qilish, nodavlat-notijorat tashkilotlar tomonidan ijtimoiy himoyani kengaytirishda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining roli va mavqeyini oshirish bilan bog‘liq faoliyatni yanada kuchaytirish talab etiladi [10, – B.63]. Aholini ijtimoiy himoyalashda nodavlat subyektlarining ijtimoiy salohiyatidan davlat ijtimoiy tizimining jamiki modellarida faol qo‘llaniladi. Aynan nodavlat va jamoatchilik tashkilotlari hamda xususiy sektor bilan ijtimoiy sherikligi ijtimoiy himoya tizimining yangi darajaga ko‘tarilishida sotsial impuls rolini o‘taydi. Ijtimoiy siyosatning nodavlat subyektlari, bir tomondan, ijtimoiy siyosatning aksariyat davlat doirasida cheklanuvchi ilmiy tadqiqotlari ko‘lamini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, nodavlat tashkilotlari, jamoatchilik institutlarining nostandart va dinamik o‘zgaruvchan shakllarini o‘rganish imkonini beradi. Bunda NNTlar davlatning ijtimoiy vazifalarining muayyan qismini o‘z zimmasiga olib, ularning yaqin ko‘makchilariga aylanadi.

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, zamonaviy ijtimoiy himoya tizimida gorizontal va vertikal o‘lchamdagi strategiyalarning uyg‘un holda ifodalanishi davlat ijtimoiy siyosatning bosh tamoyillarida o‘z aksini topadi. Ushbu tamoyillar va yondashuvlar Xalqaro mehnat tashkilotining ijtimoiy himoya tizimining ikki o‘lchamli strategiyasida o‘z ifodasini topdi [11]. Xususan, gorizontal o‘lcham – milliy davlatlarning ijtimoiy ta‘minot tizimi negizida yordam turlarining minimal darajasini to‘liq yaratish va mustahkamlash. Vertikal o‘lcham – aholining turli qatlamlarini qamrab olish evaziga ijtimoiy himoya ko‘lamini oshirib borish. Xalqaro mehnat tashkiloti hujjatlari va boshqa ilmiy adabiyotlarda ko‘rsatilishicha, zamonaviy ijtimoiy himoya tizimi quyidagi tamoyillar asosida quriladi va tartiblanadi [12, – B.131]. Bular:

a) insonparvarlik va ijtimoiy adolat tamoyili – milliy, irqiy, diniy mansublik va ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlardan qat‘i nazar inson qadr-qimmatining ustuvor qadriyat sifatida tan olinishi. Ushbu tamoyil amalda insonga munosib turmush tarzini ta‘minlash orqali huquqiy-demokratik davlat qurilishiga xizmat qiladi;

б) тизимlilik va komplekslilik tamoyili – ijtimoiy himoyaning o‘zaro tartiblangan komponentlar yig‘indisidan iborat yaxlit tizim sifatida ifodalanadi. Uning subyekti va obykti o‘rtasida integratsiyalashgan aloqadorlikni ta‘minlaydi. Shuningdek, ijtimoiy himoyaning funksional maqsadlari, vazifalari, yo‘nalishlarining yig‘indisi, ijtimoiy himoya subyektlarining muvofiqlashgan faoliyati kompleks ahamiyatli tamoyilni ifodalaydi. Komplekslilik tamoyilida aholini qo‘llab-quvvatlashning retrospektiv xususiyatlari zamonaviy ijtimoiy himoya amaliyotida uyg‘unlashgan bo‘ladi;

в) ko‘p subyektlilik va ijtimoiy sheriklik tamoyiliga ko‘ra – davlat ijtimoiy himoyaning bosh subyekti sanaladi. Davlat ijtimoiy siyosatning huquqiy-moliyaviy asoslarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi. Ijtimoiy kafolatlar va imtiyozlarni taqdim etish orqali aholining turli qatlamlari o‘rtasida keskin tafovutning oldini oladi. Ammo ijtimoiy himoya tizimining samaradorligini ta‘minlanishda davlat bilan bir qatorda jamoatchilik va nodavlat tashkilotlari, mahalliy jamoalar, ish beruvchilar, kasaba uyushmalarining faol ishtiroki talab etiladi. Bu esa, o‘z o‘rnida, ular o‘rtasida ijtimoiy sheriklikni shartlaydi. Ijtimoiy himoyada ushbu institutlarning faol ishtiroki davlat ijtimoiy himoya tizimining to‘ldiruvchi elementlari sifatida taqdim etilayotgan ijtimoiy ko‘mak qamrovining oshib borishiga xizmat qiladi;

г) preventivlik va adaptivlik tamoyili – turli ijtimoiy larzalardan aholini ogohlantiruvchi va tanglik holatlarining oldini olishga yo‘naltirilganlik. Murakkab hayotiy vaziyatda aholiga nafaqat moddiy ko‘mak va pul to‘lovlari ajratish bilan cheklanmasdan, kishining muhtojlikdan chiqishida zaruriy shart-sharoitlar yaratiladi. Adaptivlik tamoyiliga muvofiq, ijtimoiy himoya subyektlarining zamonaviy taraqqiyot tendensiyalarga hamohang moslashuvi, takomillashuvi, ichki imkoniyatlarining o‘sib borishi kuzatiladi. Jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga mos ravishda ijtimoiy himoya tizimining tashkiliy tuzilmasi, texnologiyalari va mexanizmlarining yangilanib borishi sodir bo‘ladi. Ushbu tamoyil zamonaviy ijtimoiy himoya tizimining rivojlanish tendensiyalariga mos bo‘lib, unga ko‘ra, kishini nochorligidan himoyalash emas, uni ijtimoiy muhtojlikka tushiruvchi ijtimoiy risklar bilan oldindan ishlash nazarda tutiladi. Bu bilan jamiyatda ijtimoiy tengsizlik darajasini oshirish ehtimoli baland bo‘lgan omillarga barham beriladi;

д) differensiallik va manzillilik tamoyili – ijtimoiy himoya chora-tadbirlarining aniq maqsadga yo‘naltirilganligini ifodalaydi. Bunda muhtoj qatlamlarning ehtiyojmandlik darajasini aniqlashda qat‘iy differensiallashgan yondashuv amaliyoti qo‘llaniladi. Yordam turi kishining mehnatga layoqatlilik darajasi, daromad olish usuli va ko‘lamidan kelib chiqib tafovutlanadi. Ushbu yondashuvga muvofiq, ijtimoiy nochor qatlamlar moddiy tanglikdan chiqarilib, jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida ijtimoiy maqomi tiklanishiga yo‘naltirilgan yordam kompleks tarzda ko‘rsatiladi. Ijtimoiy himoya tizimida manzillilik differensiallashgan yondashuv bilan mohiyatan uyg‘un bo‘lib, ushbu tamoyilga ko‘ra, ehtiyojmandlik aniq mezonalar asosida baholanadi. Shu bois mazkur tamoyillarni differensiallashgan-manzilli yondashuv sifatida tavsiflash o‘rinli. U murakkab yoki alohida ahamiyatli hayotiy vaziyatga tushib qolgan fuqarolarga qonunchilik bilan kafolatlangan ijtimoiy yordam, ijtimoiy xizmat va ijtimoiy sug‘urta chora-tadbirlarini taqdim etadi.

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, ijtimoiy himoyaning “preventiv-adaptivlik” va “differensiallashgan+manzilli” yordam tamoyiliga ko‘ra, ehtiyojmand kishining ijtimoiy holatini “murakkablashtiruvchi” ijtimoiy tahlika omillari oldindan prognozlanadi. Ushbu omillarning ijtimoiy xavfi baholanadi va ularni ogohlantiruvchi chora-tadbirlar integratsiyalashgan ko‘mak turlari shaklida taklif etiladi. Bunda muhtojlikdan aziyat chekayotgan shaxsning biologik, ijtimoiy va ma‘naviy ehtiyojlarini o‘zaro bog‘liqlikda yaxlit ko‘ra olish dialektikasiga tayaniladi. Yuzaga kelgan murakkab vaziyatdan chiqib ketishda kishining nafaqat ijtimoiy himoya subyektlari (xususan, davlat)ning ijtimoiy yordamidan umidvor bo‘lib qolishi emas, uning shaxsiyatiga xos ichki imkoniyatlari ijtimoiy zahira sifatida faollashtiriladi va tang holatdan chiqib olishda shaxsiy tashabbusi qo‘llab-quvvatlanadi.

Muhtojlikdan aziyat chekuvchi qatlamlarga mansub kishini o‘z taqdiriga loqayd qolmasdan, ijtimoiy foydali faollikka undaydi va zaruriy shart-sharoitlarni yaratadi. Ularning biologik, ijtimoiy va ma‘naviy ehtiyojlarini yaxlit ko‘rish asnosida integratsiyalashgan nuqtali (aniq maqsadli va

manzilli) yordam turlari taklif etiladi. Chikago universitetida ilgari surilgan “ochiq tizimlar va harakatdagi muvozanat holati” konsepsiyasi doirasida ishlab chiqilgan “ijtimoiy ekologiya” yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi [13, – B.40]. Bu yondashuvda ijtimoiy himoya chora-tadbirlarining samaradorligi nafaqat uni qo‘llayotgan subyekt faoliyati, balki ijtimoiy himoya obyektini o‘rab turgan muhit bilan uzviy bog‘liqlikda “sabab-oqibat” ilmiy kategoriyasiga bo‘ysundiriladi. Ekotizimli yondashuv kishining atrof-muhit bilan munosabatlarining yaxshilanishiga hissa qo‘shadi va “inson+atrof+muhit” bir-birini to‘ldiruvchi tizimlar sifatida yaxlit ko‘riladi. Uning komponentlari o‘zgarishlarga ta’sir qiluvchi omillar, ularga individning moslashish qonuniyatlari kiradi. Kishining ekotizimi “ekoxarita”, ya’ni uning shaxsiy (ota-onasi, kichik oilasi, farzandlar va yaqin qarindoshlari, do‘stlari) hamda kasbiy (hamkasblar, rahbariyat, bo‘ysunuvchilari, hamkorlar va h.k.) hayotida duch keluvchi insonlar, shuningdek, kundalik faoliyat davomida murojaat etadigan yoki xizmatlardan foydalanadigan tashkilot, muassasalar bilan o‘zaro munosabatga kirishish matritsasi shaklida taqdim etiladi. Demak, insonning ijtimoiy nochor holati, uning ijtimoiy g‘amxo‘rlikka bo‘lgan ehtiyoji ijtimoiy himoyani hayotiy muhim tizimga aylantiradi. Ushbu ijtimoiy hodisalar o‘rtasida uzviy aloqadorlikni empirik o‘rganish tarmoq sotsiologiyasi va empirik sotsiologiyaga xos pozitiv metodlarning ahamiyatini har qachongidan oshirib yuboradi.

Ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi ushbu tarmoq muassasalarining rivojlanishi, shuningdek, moddiy-texnik baza va kadrlar zahirasining joriy holati bilan uzviy aloqadorlikda ta’minlanadi. Ushbu jarayon ilm-fan yutuqlari asosida quriladi. Ijtimoiy sohadagi istiqbolli rejalar ilmiy asosda prognozlanib, bu boradagi innovatsion mexanizmlar va ijtimoiy texnologiyalarning ilmiy asoslari ishlab chiqiladi. U yoki bu vazifalar yechimida fanning nazariy xulosalarini qo‘llash, ijtimoiy sohada qo‘yilgan maqsad va vazifalarga erishishda qo‘llaniladigan vositalar yig‘indisi ijtimoiy texnologiyalar deyiladi. Ijtimoiy himoya tizimida quyidagi universal ijtimoiy texnologiyalar qo‘llaniladi:

a) ijtimoiy tashxis (diagnostika) – ijtimoiy muammolarning samarali yechimini topish uchun muammoning kelib chiqish negizi, rivojlanish istiqbollari va ehtimoliy oqibatlari hamda uning yechim yo‘llari, vositalari chuqur anglanishi shart. Mutaxassisning analitik faoliyati ijtimoiy muammolarning polietilogik (ko‘p qirrali) xususiyatini bilishga asoslanadi. Bunga mutaxassis o‘z faoliyatida sotsial tashxislash ko‘nikmalariga ega bo‘lsagina erishishi mumkin. Zamonaviy taraqqiyot sharoitida bu sohada kasbiy mahoratni oshib borishi alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, olingan ma’lumotlar asosida aholining turli guruhlarini ijtimoiy himoyalash bo‘yicha maqsadli chora-tadbirlarni ishlab chiqish mumkin. Xuddi shunday vaziyatlarda sotsial diagnostika turli darajadagi sotsial muammolarning sabab va oqibati o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash, o‘rnatish va o‘rganishdir;

b) ijtimoiy davolovchi (terapiya) – ijtimoiy tashxisni amalga oshirish va sotsial tashxislanish uning yechimini topishga yo‘naltirilgan maxsus xatti-harakatlar hamda chora-tadbirlarning amalga oshirilishini talab etadi. Bu ijtimoiy terapiya deb nomlanib, turli darajadagi ijtimoiy muammolar yechimiga yo‘naltirilgan qarorlar, protseduralar, chora-tadbirlar va xatti-harakatlar majmuasidir. Ijtimoiy terapiya ehtiyojmand qatlamlarning muammosi yechimini topishda kompleks yordamni ko‘rsatishni nazarda tutadi. Ijtimoiy himoya unga muhtoj bo‘lgan qatlamlar manfaatlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning ijtimoiy farovonligida bevosita mas’ul bo‘lgan subyektlar oldida ularning ehtiyojlarini ilgari surish;

v) ijtimoiy profilaktika – turli darajadagi ijtimoiy muammolarga aniqlik kiritilishi, ularning oldini olishga qaratilgan faoliyatni nazarda tutadi. Ijtimoiy profilaktika – bu ongli, maqsadli va ijtimoiy tashkillangan faoliyat bo‘lib, ehtimoliy ijtimoiy, psixologik-pedagogik va huquqiy muammolarning oldini olish hamda kutilgan natijaga erishishga yo‘naltirilgan faoliyatdir;

g) ijtimoiy rehabilitatsiya – ma’lum sabablar bois buzilgan yoki yo‘qotilgan ijtimoiy aloqa va munosabatlar, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatli xarakteristika hamda subyektning xususiyatlari va imkoniyatlarini tiklashga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar majmuasidir. Ijtimoiy rehabilitatsiyaga bo‘lgan ehtiyoj bu – universal ijtimoiy hodisadir;

d) ijtimoiy konsultatsiya – zamonaviy jamiyatlar kishi oldida shunaqa muammolarni ko‘ndalang qo‘yadi-ki, bu kabi muammolar uning o‘tgan avlodlarida ham uchramagan bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy nochorlikka tushib qolgan kishilar duch kelgan muammoning samarali yechim

usulini tanlashga ehtiyoj sezadi. Ayrim vaziyatlarda muammoning yechim yo‘llarini topishda kishining bilimi, tajribasi yetarli bo‘lmaydi. Shunda kishi kompetent mutaxassis ko‘magiga ehtiyoj sezadi va xuddi shunday sharoitda ijtimoiy konsultatsiya xizmati qo‘l keladi.

Bunda ijtimoiy diganostik texnologiyalar yordamida muhtojlikning omillari va real holati o‘rganilsa, ijtimoiy terapiya ijtimoiy xatarlarning salbiy ta‘siri va oqibatlaridan kompleks himoyalashni nazarda tutadi. Ijtimoiy profilaktika esa muammoning yechimini topishdan ko‘ra uning oldini olish afzalligini o‘zida aks ettiradi. Ijtimoiy tahlika ehtimolini oshiruvchi omillar guruhi, ijtimoiy xatarlar xavfini susaytirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar qamrab olinadi. Ijtimoiy nochorlik va uning salbiy oqibatlaridan butkul xalos bo‘lish hamda to‘laqonli hayotiy faoliyatini ta‘minlashda ijtimoiy reabilitatsiya va ijtimoiy konsultatsiya xizmatlaridan foydalaniladi. Biz yuqorida o‘rganilgan holatlardan kelib chiqib, ijtimoiy himoyaning funksional xususiyatlarini quyidagicha tavsiflaymiz:

Ijtimoiy himoya – davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy funksiyasini anglatadi. Bunda davlat fuqarolari tashqi muhitning salbiy ta‘sirilaridan himoyalanaadi va ularga munosib turmush tarzini yaratib berishga qaratilgan keng qamrovli huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ruhiy-ma‘naviy chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Ijtimoiy himoyani amalga oshirish jarayonida davlat, nodavlat va biznes tuzilmalari ijtimoiy sheriklik asosida o‘zaro munosabatga kirishadilar. Bunda davlat – bosh subyekt maqomida bo‘lib, ijtimoiy himoyaning boshqa subyektlari o‘z kompetensiyalaridan kelib chiqib nisbatan tor doirada faoliyat yuritadi va ular davlatning ijtimoiy himoya chora-tadbirlarini amalga oshirishda ko‘makchi rolni o‘taydi. O‘z o‘rnida, ijtimoiy himoya tizimi davlat ijtimoiy siyosatining ustuvor tamoyillarini hayotga tatbiq etuvchi kuchli mexanizm vazifasini bajaradi. Shu bois ijtimoiy himoya tizimi bu – davlat ijtimoiy siyosatining institutsional tarmog‘i bo‘lib, u o‘zida jamiyatning strategik taraqqiyot maqsadlarini ifodalaydi.

Davlat ijtimoiy siyosat orqali jamiyat va shaxs manfaatlarini muhofazalash yo‘lida aholining turli ijtimoiy qatlamlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartiblaydi. Bunda ijtimoiy siyosat subyektlari (davlat boshqaruv organlari, davlat, nodavlat va biznes tuzilmalari hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari) tomonidan mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy zahiralari oqilona taqsimlanadi va aholining turmush sifati oshirib boriladi. Zero, ishsizlik, kambag‘allik, muhtojlik, kasallik, mehnat qobiliyatini yo‘qotish kabi ko‘plab holatlar ijtimoiy barqarorlikka tahdid soluvchi muammolar bo‘lib, xuddi shunday vaziyatga tushgan qatlamlarni ijtimoiy muhofazalash orqali mavjud muammolarni bartaraf qilish davlat va fuqarolik jamiyati tuzilmalari, institutlarining birlamchi maqsadi hisoblanadi. Ijtimoiy siyosatning boshqa subyektlari o‘z kompetensiyalaridan kelib chiqib nisbatan tor doirada faoliyat yuritadi va ular davlat ijtimoiy siyosatida ko‘makchi rolini bajaradi.

Davlat ijtimoiy himoya, ijtimoiy adolat, ijtimoiy mas‘uliyat, ijtimoiy sheriklik (hamkorlik), ijtimoiy kafolatlar, vorisiylik kabi umumkonseptual tamoyillar asosida quriladi va ular ijtimoiy himoya tizimiga xos quyidagi tamoyillar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqsadlar imtiyozlar va imkoniyatlarning “teng taqsimlanishi” ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash bilan bir vaqtda ularning ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish orqali muhtojlikdan chiqarish tamoyiliga bo‘ysundirilgan. Mehnat qobiliyatiga ega kishilarga shaxsiy ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati va tadbirkorligi natijasida daromadga ega bo‘lishlari, ijtimoiy nochor qatlamlarga esa iste‘molchilik savati qiymatiga ko‘ra eng kam miqdordagi turmush darajasi bo‘yicha belgilangan mablag‘ bilan ta‘minlanishlari uchun imkoniyat yaratiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, har qanday inson o‘z umri davomida og‘ir hayotiy vaziyatlarga tushib qoladiki, oqibatda o‘rnatilgan va odatga aylangan hayotiy faoliyat modeli buziladi. O‘rnatilgan sotsial aloqalar va munosabatlar uziladi, uning sotsial muhiti o‘zgaradi. Bunday sharoitda ijtimoiy himoya chora-tadbirlari kishiga nafaqat yangi shart-sharoitlarga moslashish, balki yo‘qotilgan sotsial maqomi, jismoniy, hissiy va psixologik zahiralirini tiklashga yordam beradi.

Davlat – ijtimoiy siyosatning bosh subyekti sifatida o‘z fuqarolarining ijtimoiy xavfsizligini ta‘minlash mas‘uliyatini o‘z zimmasiga oladi. Ijtimoiy sheriklikni ijtimoiy himoya subyektlariaro o‘zaro munosabatlarning optimal shakli sifatida talqinlaymiz va ijtimoiy himoya tizimining

samaradorligini oshirishda sotsiologik ahamiyatini alohida baholaymiz. Ijtimoiy himoyaning ijtimoiy yordam va ijtimoiy xizmat ko'rsatish tamoyillari, uning aholining aynan bir xil qatlamlariga yo'naltirilganligi, ko'rsatilayotgan yordam shakli va turining maqsad-vazifalaridagi uyg'unlik, yordam va xizmatning davomiyligi kabi mezonlar asosida mohiyatan bir-birini ideal to'ldiruvchi komponentlarni hosil qiladi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Яковлева А.В. Экономическое поведение участников страхового рынка в отношении страхования безработицы: социологический подход / Научный журнал НИУ ИТМО, 2015. № 1. – С. 258-264; Юодешко В.И. Социальная защита семей с детьми как фактор демографического развития. Автореф. дисс. канд. экон. наук... – Минск, 2019. – С. 9.
2. Садыкова Шахида Мархабаевна. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ // НАУ. 2015. №4-6 (9). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-sotsialnoy-zaschity-pozhilyh-lyudey-v-uzbekistane> (дата обращения: 18.04.2024).
3. Хайринисо Хусанова. Институциональные основы социальной защиты нуждающихся слоев населения // ОИИ. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/institutsionalnye-osnovy-sotsialnoy-zaschity-nuzhdayuschih-sloev-naseleniya>.
4. Системный анализ / Отв. редактор Кузнецов В.В. – М.: ЮРАЙТ, 2019. – С. 116.
5. Madvaliyev A. va boshqalar. Ijtimoiy-siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: SHAFFOF nashriyoti, 2020. – В. 95.
6. Новикова К.Н. Управление системой социальной защиты населения в условиях формирования новой социально-экономической среды в России. Автореф. докт.соц.наук. – М., 2011. – С. 9.
7. Matibayev T.B. O'zbekistonda davlat va jamiyat hayotining demokratlashuvi jarayonida ijtimoiy hamkorlik tizimini rivojlantirish omillari. Sots. f. d. (DSc) diss. – Toshkent: O'zMU, 2017. – В. 172.
8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1-bo'lim, 1-bob, 2-modda. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.03.2019-y., 03/19/527/2706-son.
9. Попов Е.В., Омонов Ж.К., Наумов И.В., Веретенникова А.Ю. Тенденции развития социальных инноваций. // TERRA ECONOMICUS. 2018. Том 16. № 3. – С. 40.
10. Sodiqova Sh.M. Jamiyatni modernizatsiyalash jarayonida keksalarni ijtimoiy himoyalashning sotsiologik tahlili. Sotsiologiya fanlari bo'yicha fan doktori diss. avtoref. – Toshkent: O'zMU, 2016. – В. 18. – 63 b.
11. Хайринисо Тайировна Хусанова. АХОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯЛАШ – ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА // Academic research in educational sciences. 2022. №NUU Conference 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aholini-izhtimoiy-imoyalash-inson-kapitalini-rivozhlantirish-omili-sifatida>
12. Занина О.В. Современные принципы социальной защиты населения. /Научный результат. Сетевой научно-практический журнал. №2. 2005. – С.57; Азарян К.А. Дифференцированный подход в социальной работе с различными категориями населения//Материалы VII Международной научной конференции. <https://scienceforum.ru/2015/article/2015017953>; Камышова Е.В. Дифференцированный подход в социальной работе с неполными семьями: теоретические и практические аспекты//Вестник Мордовского университета. Социальная работв, система социальной защиты и благотворительность. 2007. №2. – С. 131.
13. Системный анализ. /отв.редактор В.В.Кузнецова. – М.: ЮРАЙТ, 2019. – С. 17.; Bertalanfi L. von. General Sustem Theory. – New York, George Braziller, 1969. – P. 39-40.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

7 ЖИЛД, 2 СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ТОМ 7, НОМЕР 2

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
VOLUME 7, ISSUE 2

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000